Ռաֆֆի

Դավիթ Բեկ

3 - ԻԴ

Գալով իր բանակը, Բայինդուր իշխանը իսկույն հրամայեց չվել: Երկար պատրաստությունների պետք չկար. զինվորներից ամեն մեկը գիտեր, թե ինչ պետք էր անել: Նրանք վաղուց պատրաստված էին: Միայն զորապետը հարկավոր համարեց գրգռել նրանց ինքնասիրությունը, հայտնելով, որ զինվորական խորհուրդը մի առանձին պատիվ արեց նրանց, թույլ տալով ամենից առաջ մտնել բերդը:— Այդ պատիվը մեծ է և ամենայն գովության արժանի, ասաց նա,— և ես հույս ունեմ, որ դուք կապացուցանեք, որ արժանի եք այդ պատվին:

Հետո իր սովորական զվարճախոսությամբ դարձավ նա դեպի զինվորները, հարցնելով.

Ո՞վ կա ձեր մեջ, որ գոմեշի ուժ և դևի ճարպկություն ունենա:

Մի խումբ առաջ անցավ: Նա ցույց տվեց փոքրիկ թնդանոթները, ասելով.

Մենք այնպիսի սատանայական տեղերով պիտի գնանք, որ չորքոտանին իր գլուխը կկոտրե. հիմա դրանց տանելը երկոտանիի գործ է. քարշ տվեցեք ձեր հետ. դրանք մեզ շատ հարկավոր կլինեն այնտեղ:— Նա ձեռքը մեկնեց դեպի բերդը:

Յատուկ Պոէմ

Մեր ուսերի վրա կտանենք,— պատասխանեցին քաջերը, և ավելի քան քսան ուժեղ տղամարդիկ սկսեցին շարժել թնդանոթները, որ մի քանի օր առաջ խլել էին պարսիկներից: Նրանց թիվը չորս էր:

Իշխանը առաջ անցավ և հրամայեց հետևել իրան: Ամբողջ զորախումբը գնաց նրա ետևից:

Ճանապարհը, եթե կարելի է նեղ գեծանը ճանապարհ կոչել, տարածվում էր Գեղվա գետի աջ եզերքի վրայով: Մի կողմում հոսում էր գետը, մյուս կողմում բարձրանում էր անտառապատ լեռը: Պետք էր գնալ այդ լեռան կողքերովը: Ծառերի, մացառների և մոշի փշոտ պատատուկների մեջ կորած շավիղը այնքան նեղ էր, որ հազիվ կարող էր մի մարդ միայն անց կենալ: Իսկ այդ մարդը ստիպված էր անդադար իր սրովը կտրատել մացառները, որ տեղ-տեղ փակում էին անցքը: Այդ պաշտոնը կատարում էր ինքը Բայինդուր իշխանը, պարսից թագավորի ընծայած, մի բաթմանի ծանրություն ունեցող թրովը: Նա գնում էր առջևից, իսկ նրա ետևից գալիս էին ուղտերի քարավանի նման շարված զինվորները: Բոլորը լուռ էին. նրանց ոտների և փշերի հետ կռվող հագուստների խշխշոցն անգամ չէր լսվում, որովհետև այդ արշավանքը կատարվում էր միևնույն սարսափելի ժամում, երբ քամին կատաղաբար փչում էր ձորի միջից և իր հնչման մեջ ամեն այլ ձայներ խլացնում էր:

Երբ մոտեցան բերդին, պետք էր բարձրանալ դեպի մի սեպացած զառիվեր, որի վրա կանգնած էր բերդը: Զինվորների ոգևորությունը այնքան մեծ էր, որ նրանք բոլորովին ոչնչի տեղ էին դնում քարափների ժայռոտ առապարը: Նրանց օգնում էին քարերի վրա բուսած ծառերը և թփերը՝ մագլցելու համար:

Երբ հասան բերդի պարսպին, իշխանը կանչել տվեց այն երիտասարդին, որ ականի միջով անցնելով, բերել էր տեր Ավետիքի նամակը:

Տղա, անունդ ի՞նչ է,— հարցրեց նրանից:

Ղազար:

Եթե Նազար լիներ, ես քո գլուխը կտրել կտայի:

Յատուկ Պոէմ

Երիտասարդը սարսափեց զորապետի օտարոտի նկատողությունից:

Դե՛, առաջ անցիր, մեզ ցույց տուր այն ծակը, որ բաց են արել պարսպի տակով:

Երիտասարդը հասկացավ, որ ականի մասին է խոսում, լռությամբ առաջ անցավ և սկսեց առաջնորդել նրան:

Պետք էր մի փոքրիկ պտույտ գործել պարսպի շուրջը և հասնել ականի տեղը: Թեև հրդեհի ճառագայթները բավական լույսյ էին տարածել բերդի շրջակայքում, բայց անտառի խտության մեջ, եթե ցերեկով ևս մարդիկ անցնելու լինեին, դարձյալ ոչ ոք չէր տեսնի նրանց: Այստեղ տիրում էր խավարի մշտական թագավորությունը: Եվ տեր Ավետիքի ռազմագիտական հանճարը ընտրել էր այդ կողմը միայն իր փորվածքի համար:

Ահա այստեղ է,— կանգնելով ցույց տվեց առաջնորդը:

Դու քո պարտքը կատարեցիր, հիմա հերթը իմն է,— ասաց իշխանը:— Դեն գնա՛:

Ականի մուտքը ծածկված էր մամուռով և թարմ խոտերով, այնպես բնական կերպով, որ բնավ չէր զանազանվում լեռան խոտով ծածկված մակերևույթից: Դուրս բերած հողը ածել էին գետի մեջ:

Բայինդուր իշխանը ձեռքերով ետ քաշեց խոտերն ու մամուռները, քանի րոպեից հետո բաց եղավ ստորերկրյա քարանձավի բերանը: Նա երեսը խաչակնքեց և ներս մտավ: Բոլորը հետևեցին նրա օրինակին:

Տղերք, գլուխներդ ցած պահեցեք, շատ մի բարձրացրեք,— ասում էր նա. վերևից հող է թափվում:

Հետո ինքն իրան ասաց.

Այդ տերտերները այնքան թաղելու սովորած են,ինչ որ փորել տալու լինեն, անպատճառ գերեզմանի նմանություն կունենա:

Յատուկ Պոէմ

Նա խարխափելով առաջ էր գնում, և մյուսները հետևում էին նրան, որպես խլուրդներ իրանց ստորերկրյա մթին որջի մեջ:

Երբ դուրս եկան ականից, իշխանը նայեց իր շուրջը, տեսավ՝ այնտեղ կանգնած էր մարդիկների մի խումբ:

Օհո՛, էդ էր պակաս,— ասաց նա, կարծելով, թե պարսիկներ են:

Տղե՛րք, պատրաստվեցեք,— ձայն տվեց նա իր ընկերներին:

Հանգիստ կացեք, այդ մենք ենք,— խոսեց խումբից մեկը և տեր Ավետիքը առաջ եկավ:

Նա գրկեց իշխանին և համբուրվեցան:

Ինչպե՞ս է, լա՞վ եմ սարքել,— հարցրեց քահանան:

Երբ տերտերը զինվոր է դառնում, այն ժամանակ իր փասափուսեն պետք է հավաքե‡‡‡‡‡‡‡‡‡‡‡‡‡‡‡‡‡‡‡‡‡‡‡‡‡ սատանան,— պատասխանեց իշխանը ծիծաղելով: Հետո իր խոսքերին ավելի լուրջ կերպարանք տալով, ասաց.

Լավ եք սարքել, բայց դեռ պարծենալու ժամանակ չէ. դու ինձ այն ասա՛, թե գործերը ի՞նչ դրության մեջ են, միայն կարճ կտրիր, երկար լսելու համբերություն չունեմ:

Քահանան սկսեց հաղորդել իր համառոտ զեկուցումը.

Ամրոցը խո տեսնո՞ւմ եք ինչ դրության մեջ է:

Այդ ես տեսնում եմ, դու այն ասա, ինչ որ չեմ տեսնում:

Խանի զենքերի պահեստը գրավված է,— առաջ տարավ քահանան. տեղացի հայերը զինված են. հայոց փողոցները ամրացրած են պատնեշներով. նրանք կպաշտպանեն իրանց ընտանիքը մահմեդականների վրեժխնդրությունից:

Խանը ի՞նչ է շինում:

Յատուկ Պոէմ

Խանը պատրաստվել է իր զինվորներով ընդդիմադրել: Իսկ մոլլաների գլխավորը առաջնորդում է ամբոխին:

Վերջին խոսքը փոքր-ինչ դժվարության մեջ դրեց իշխանին:

Երբ հոգևորականը բանի մեջ է մտնում, գործը ծանր կերպարանք է ստանում,— ասաց նա:

Հոգ չէ,— պատասխանեց տեր Ավետիքը. դուք հոգևորականին թողեցեք, որ հոգևորականը պատասխանե:

Այսինքն դու:

Այո՛, ես:

Մինչև զբաղված էին այդ խոսակցություններով, Բայինդուր իշխանի զորքի մնացած մասն էլ դուրս եկավ ականի միջով:

Հիմա գիտե՞ք ինչ պետք է անել, տեր հայր,— ասաց իշխանը. այդ ծակը խիստ նեղ է. մինչև Մելիք-Փարսադանի և Ավթանդիլի զինվորները դրա միջով անցկենալու լինեն, բավական ժամանակ կկորչի: Պետք է քանդել տալ պարիսպը:

Մեծ դժվարություն չունի, ես այս րոպեիս կհրամայեմ, որ քանդեն,— պատասխանեց քահանան:— Գործիքներ այստեղ կան. ականափորների բահերը, բրիչները դեռ այստեղ են մնացել:

Զինվորները վրա վազեցին, սկսեցին քանդել պարիսպը: Քարը, կիրը, որ արհեստի շնորհիվ միացել, երկաթի ամրություն էին ստացել, նրանց կատաղի հարվածների տակ փշրվում էին և թափվում էին ցած:

Ես մոռացա հարցնելու,— կրկին դարձավ իշխանը դեպի քահանան. որտեղ են Շահումյանը, Խորենը, Բալին:

Յատուկ Դրէմ

Շահումյանը և բալին կարգված են առաջնորդելու տեղացի հայերին, իսկ Խորենը զբաղված է մի այլ գործով:

Ի՞նչ գործով:

Նա պիտի ազատե խանի կնիկներից մեկի կյանքը:

Այդ լավ է, կնոջ գործը վարդապետին հանձնել:

Այդ կինը, մանավանդ նրա աղախինը, բավական օգնեցին մեզ:

Գեղեցի՞կ է:

Ես չեմ տեսել:

Դու ինչ գիտեիր, հաղորդեցիր ինձ, տեր հայր,— խոսքը փոխեց իշխանը. հիմա մնում է ինձ հայտնել քեզ Բեկի հրամանը:

Հայտնեցե՛ք:

«Չխղճալ, կոտորել անխնա կերպով»:

Ես առանց այդ հրամանի նույնը կանեի,— պատասխանեց քահանան:

Շատ ապրես, տեր հայր, խաչը վկա, օրինավոր մարդ ես եղել, ես այդ չէի իմանում: Բե՛ր ձեռքդ համբուրեմ:

Քահանան ետ քաշեց իր ձեռքը, նշանակություն չտալով իշխանի կատակներին:

Ականը փորված էր բերդի այն կողմում, որ համարյայ թե ամայի էր: Այստեղ կային բազմաթիվ հին շինվածքների ավերակներ, և ավելի ոչինչ: Քանդված եկեղեցին ցույց էր տալիս, որ մի ժամանակ բերդի այս կողմում կար հայոց մի ամբողջ թաղ: Ո՞ր ժամանակ, և ի՞նչ հանգամանքներից ստիպված, նրանք թողեցին իրանց բնակարանները,— հայտնի չէր: Այդ ավերակների մեջ կարող էին հազարավոր զինվորներ թաքնվել և անհայտ մնալ: Այդ կետից նայելով, տեր Ավետիքը ընտրել էր բերդի ամենահիվանդոտ տեղը:

Յատուկ Պոէմ

Հեռվից լսելի եղան խառնաձայն աղաղակներ, որոնց հետևեցին հրացանի ձայներ:

Այդ ի՞նչ ձայներ են,— հարցրեց Բայինդուր իշխանը տեր Ավետիքից:

Երևի, մահմեդականները հարձակվեցան հայոց թաղի վրա,— պատասխանեց նա, ավելի ուշադրությամբ ականջ դնելով ձայներին:— Այո՛, հարձակվեցան: Նրանք սովորություն ունեն հարձակումից առաջ վայրենի աղաղակներ բարձրացնել:

Հայերը կարո՞ղ են ընդդիմադրել:

Երկար, իհարկե, չեն կարող, բայց մինչև մեր հասնելը, կդիմանան:

Ուրեմն էլ ինչո՞ւ ենք սպասում,— հարցրեց իշխանը:

Սպասում ենք, որ Մելիք-Փարսադանը և Ավթանդիլ զնդապետը գան:

«Մինչև Շուշանը կզարդարվի, պատարագը կարձակվի...»,— պատասխանեց իշխանը: Մինչև նրանց գալը, գուցե հայերին կկոտորեն:

Հրամայեցեք թմբուկները ածեն. մենք նրանց աղաղակներին կպատասխանենք մեր թմբուկներով: Դա բավական սարսափ կձգե նրանց վրա:

Դրանով բան չի դառնա: Այդ ֆանդերը ես քեզանից լավ եմ իմանում, տեր հայր: Որսորդները արջին խփելու ժամանակ սկզբից «հուշտ» չեն անում§§§§§§§§§§§§§§§§§§§§§§§§§: Հանկարծակի զարկը ավելի սոսկալի է լինում:

Նա հրամայեց առաջ բերել թնդանոթները:

Խիստ զվարճալի բան է այդ հրանոթները գործ ածել ամբոխով լի փողոցների մեջ: Այնպես չէ՞, տեր հայր,— հարցրեց նա, ձեռքը քսելով նրանցից մեկի փողին, նույն զգացմունքով, որպես մի սիրահար փայփայում է իր նազելի էակին:— Զվարճալի՛ է,— կրկնեց նա,— այնպես հնձում է, որպես սուր մանգաղը խիտ

խոտաբույսերի մեջ:

Մինչ դրանք զբաղված էին այդ պատրաստություններով, հայտնվեցան Մելիք-Փարսադանը և Ավթանդիլ գնդապետը իրանց զինվորներով: Նրանք համարձակ անցան քանդված պարսպի միջով:

Ծերունի զորավարը շատ ուրախացավ, տեր Ավետիքին ողջ և առողջ գտնելով: Տեր հայրը նրա փեսան էր, այսինքն դստեր ամուսինը:

Ջորանաս,— ասաց նա գրկելով,— դու իմ երեսը սպիտակացրիր թե՛ Բեկի և թե՛ Ներսես սրբազանի մոտ:

Բայինդուր իշխանը, որ չէր կարող այդ տեսակ քնքշությունների համբերել, ընդհատեց նրանց խոսքը, ասելով.

«Ճտերը աշնանը կհամբարեն...»: Հիմա դեռ շնորհակալությունների ժամանակ չէ: Սպասեցեք, մինչև տեսնենք, այդ դալմաղալները ինչո՞վ կվերջանան: Լսո՞ւմ եք պարսիկների աղաղակները: Հայոց թաղի վրա կրակ են թափում:

Այժմ աղաղակները ավելի կատաղի կերպով էին հնչում, բայց հրացանների ձայնը երբեմն որոտում էր, երբեմն ընդհատվում էր: Ծերունի զորավարը ուշադրությամբ հետևում էր բոլոր հնչումներին: Նրա ականջներն այն աստիճան սովորած էին այդ տեսակ ձայների, որ համարյա աչքերի տեղ էին ծառայում:

Նա կռվի ժամանակ նույնքան սառնասիրտ էր, նույնպես չէր շտապում, որպես չէր շտապում, երբ խորին ոգևորությամբ կարդում էր իր Նարեկը:

Այժմ լսելի եղան խուլ բոմբյուններ, որ ավելի նման էին թնդանոթների որոտմունքին: Ծերունի զորավարը սկսեց ավելի ուշադրությամբ հետևել նրանց.

Դու սխալվում ես, Բայինդուր. դարձավ նա դեպի իշխանը. պարսիկները չեն, որ կրակ են թափում, այլ այդ մերոնք են կրակ թափողները:

Մերո՞նք,— այսինքն ո՞վքեր:

Յատուկ Պոէմ

Հալիձորի գետի վերին կողմից Մխիթար սպարապետը, իսկ ներքին կողմից՝ Բեկը:

Այդ միայն սատանան կարող է ջոկել քրիստոնյայի և մահմեականի թնդանոթի ձայների զանազանությունը,— պատասխանեց Բայինդուր իշխանը մրթմրթալով:

Մարդն էլ կարող է ջոկել այդ,— ասաց ծերունի զորավարը ժպտալով. միայն հարկավոր է դրա համար սյունեցի լինել, ծանոթ լինել նրա լեռների դիրքի և բնավորության հետ, այն ժամանակ հեշտ կլինի հասկանալ, թե յուրաքանչյուր հնչյուն ինչպես է տարածվում, որպիսի արձագանքներ է արձակում: Լավ ականջ դրեցեք, թնդանոթների ձայնը բոլորովին բերդի դրսից է գալիս, բայց մեզ այնպես է թվում, որ բերդի ներսիցն է:

Ուրեմն Բեկը և Մխիթար սպարապետը հարձակում են գործում առանց մեզ իմացում տալո՞ւ:

Նրանք ինձ իմացում տվեցին:

Ե՞րբ:

Մի քանի րոպե նրանից հետո, երբ դու բաժանվեցար ինձանից և սկսեցիր դիմել դեպի ականը:

Իսկ մեր շարժման մասին տեղեկություն ունե՞ն:

Իհա՞րկե, ունեն, ես հենց նրանց ուղարկված սուրհանդակների բերանով տեղեկություն տվեցի:

Հիմա հասկանում եմ, որ սյունեցու ականջները ուրիշ տեսակ կազմված են, քան թե մեզ նման մեղավորներինը... պատասխանեց հեգնությամբ իշխանը:— Այսուամենայնիվ, այդ ավերակների մեջ մենք երկար սպասելու գործ չունենք. շտապենք, եթե չենք ցանկանում, որ խեղճ հայերի թաղը դրանց նման ավերակ դարձնեն: Բեկը կամ Մխիթար սպարապետը հեշտությամբ բերդը մտնել չեն կարող: Իսկ մենք բերդի միջումն ենք: Մենք պետք է բաց անենք նրանց առջև դռները:

Յատուկ Դրէմ

Վիճաբանությունը դադարեց: Այդ խոսքերից հետո կարգադրեցին իրանց գործողության եղանակը, թե որը ո՛ր կողմով պետք է առաջ գնա: Զինվորները երեք մաս բաժանվեցան. մեկ մասին պիտի առաջնորդեր Ավթանդիլ գնդապետը տեր Ավետիքի հետ, մյուս մասին պետք է առաջնորդեր Մելիք-Փարսադանը, իսկ երրորդ մասին՝ Բայինդուրը:

Յատուկ Դրէմ